

ЖУКОВСЬКА К. В.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ЛІТОТИ

Статтю присвячено класифікації існуючих досліджень літоти, що розглядають її будову та функції. Погляди щодо місця літоти у мові та у мовленні, її функцій різняться між собою, що спричиняє труднощі чіткого розуміння цього поняття. Виокремлення основних функцій літоти у мовленні дає змогу визначити її роль у висловлюванні. Огляд її значення у мові та мовленні допомагає визначити доцільність її вжитку в тексті.

Ключові слова: літота, заперечення, функції, літотичне висловлювання, применшувальна форма, субстантивне формулювання, адвербіальна перифраза.

Статья посвящена классификации существующих исследований литоты, которые рассматривают ее структуру и функции. Существуют различия в определении места литоты в языке и в речи, а также ее функций, что вызывает трудности четкого определения этого понятия. Выделение основных функций литоты в речи дает возможность определить ее роль в высказывании. Обзор значения в языке и речи помогает определить целесообразность ее употребления в тексте.

Ключевые слова: литота, отрицание, функции, литотическое высказывание, приуменьшительная форма, субстантивное формулирование, адвербиальная перифраза.

The article deals with the classification of existing litotes studies that consider its structure and functions. There are differences in determining the value of litotes in speech and language and its functions, leading to difficulty in defining the concept. Isolation of the main functions litotes in a speech makes possible definition of its role in the utterance. Review of its value in language and speech helps to determine the appropriateness of its use in the text.

Keywords: Litotes, negation, functions, litotes statement, diminutive form, substantive formulation, adverbial periphrasis.

Мета статті полягає у дослідженні проблемних питань щодо визначення будови та функцій літоти, у спробі класифікувати існуючі дослідження за обґрунтованими критеріями.

Актуальність. Літота є засобом прикрашання мови, ефективність використання якого залежить від знання особливостей його вживання та будови. Актуальність дослідження літоти полягає в тому, що єдиного визначення її властивостей немає і в наш час, тому назріла необхідність визначитись з існуючими варіантами розгляду цієї фігури сучасними дослідниками.

Об'єктом дослідження у цій статті обрано роботи мовознавців, що містять розгляд характеристик літоти.

Слід зазначити, що науково-теоретичне осмислення окресленої проблематики, зокрема визначення функціональної спрямованості літоти потребує подальшого опрацювання.

Сфера досліджень літоти, крім питань її дефініції, поширюється також на її структуру, тобто на складові частини літоти, та характерні для неї особливості.

Найчастіше вживаною, типовою формою літоти як подвійного заперечення В. Сандерс називає, форму “*nicht un-*” у поєднанні з прикметниками для позначення особливостей, наприклад, “*nicht unbemittelt*” = “*reich*”. Аналогом такої прикметникової формули є форма субстантивних (іменникових) формулювань зі словом “*kein*”, наприклад, “*kein Unmensch*”. Характерними складовими, що використовуються в літотичних висловлюваннях, є прикметники (*ein kleiner Trost*) та слова-применшення (Diminutivierung) “*ein Bankröttchen*”) [1:112–113].

За словником М. Вебстер, в англійській мові для літоти характерним є вживання “*not un-*” (напр., “*not unlikely*” – “не маловірогідно”) [2:366], проте літота не завжди вимагає обов’язкових двох заперечень.

П. Мор зазначає, що літота містить подвоєння слів, та, що при подвоєнні слів у реченні повторюється безпосередньо змістовно важливе слово, напр., “*Niemals, niemals würde ich mich auf diese Situation einlassen, denn ...*” – “Ніколи-ніколи я не покладатимусь на цю ситуацію, тому що ...” [3:81], хоча цей приклад сигналізує тільки підсилене заперечення і презентує нечіткість переходу формулювання думки за допомогою подвоєння лексем до літотичного висловлювання.

Б. Фойербахер зауважує, що літота виражає протилежність через заперечення прикметника: “*Das Rechnerprogramm ist nicht gerade schnell*” – “Програма обчислювальної машини не зовсім швидка” [4:99].

К. Шпанг наводить формулу літоти: “*Nicht A (Gegenteil von B) statt B*” – “не А (протилежне Б) замість Б” [5:223].

Б. Совінські стверджує, що для створення літотичного висловлювання, можуть бути використані прості адвербіальні (обставинні) перифрази, як напр., “*das ist halb so schlimm*” (це наполовину прикро, не так вже й страшно), “*das macht nichts*” (не біда, це нічого) та ін., применшувальні форми (Diminutivform) (*das Schmerzchen* – стражданячко) та прикметникові додатки (adjektivische Zusätze) (*ein kleiner Unfall* – маленька неприємність) [6:264].

Російські мовознавці в “Посібнику для вступників до вузу” зробили спробу класифікувати літоту та виділили:

- загальнономовну;
- індивідуально-авторську;

- побутову літоту: “*море по коліно*”, “*капля в море*”, “*рукою подати*” [7:98].

Важливим питанням у дослідженні літоти є розуміння її значення в мові та мовленні, а саме частотність її вживання. Адже від того, наскільки часто вживаним засобом є літота, можна визначити доцільність її використання в тексті.

До рідковживаних засобів у мовленні літоту відносять М. Гальдіа [8:205], Х. Кіба [32:498–499]; Л. Кольмер, К. Роб-Сантер [9:134] та А. Греді [10:24–27], наголошуючи, що використання літоти в рекламі може спричинити неправильне трактування висловлювань; Рідерз дайджест (Reader's Digest), застерігає, що зловживання літотою може призвести до двозначності висловлювання [2:608]. До рідковживаних прийомів у літературі та рекламі літоту відносить і Є. Е. Павловська, додаючи проте кілька напрямів використання літоти, наприклад, з метою вказати на доступність товару, применшуючи його розміри чи применшити в уявленні споживача ті чи інші небажані фактори, пов'язані з використанням товару тощо [11:135].

В. Сандерс вважає літоту часто вживаним засобом у сучасній німецькій мові: у побутовому, дипломатичному спілкуванні та в журналістиці [1:113]. Н. Поміно, С. Цепп стверджують, що найчастіше ми зустрічаємо літоту в повсякденних контекстах, наприклад: “*nicht unwahrscheinlich*” – “не неймовірно” [13:306]. Для В. Шнайдера літота є стилістичним засобом, що часто зустрічається в писемному мовленні [14:410].

У Г. Бек літота є засобом, який варто використовувати під час написання рефератів та доповідей, напр., “*das ist ja keine kleine Randthese gewesen, sondern ...*” звучатиме цікавіше, ніж просто фраза “*das war eine bedeutende These*” [15:129–133].

Окрім того слід виокремити таких вчених, як Х. Юкер, А. Хюбнер, П. Штотц та В. Сандерс, що розглядали літоту в діахронічному контексті, тобто частотність її вживання у мові раніше. Так, наприклад, у Х. Юкера літота постає поняттям, характерним для західнонімецьких письмових діалектів, а особою, що намагалась виокремити літоту з-поміж інших засобів давньоверхньонімецького мовлення, Х. Юкер визнає А. Хюбнера. А. Хюбнер у свою чергу посилається на ранні дослідження літоти, написані на металевих наконечниках та дерев'яних ножнах Торсберга (Thorsberg, III ст.), та наводить такий приклад: “*owipurewar*”, “*biwajemariR*”, “*Wulpurewar (Ull-Diener), der nicht schlecht berühmte*” (переклад Краузе) –

“Уль-Дінер, котрий непогано відомий” [16:494]. В. Сандерс зазначає, що літота була часто вживаним засобом у Біблії, у часи Гомера та в середньовісній німецькій мові, в якому часто послуговувались формулюванням “lützel êre” у значенні “Schande” (безчестя), що дослівно німецькою звучить як “wenig Ehre” (мало честі) [1:113].

П. Штотц зазначає, що літота зустрічається частіше всього в латинських словосполученнях і наводить латинські приклади: “non amare” – “не любити” = “hassen” – “ненавидіти”, “non bonus” – “не добре” = “schlecht” – “погано” [12:446]. Тобто літотою в цих прикладах є вживання замість існуючого слова, напр., “ненавиджу”, що має сильніший ефект у висловленні ставлення до чогось або когось, (тому що, сказавши “ненавиджу”, мовець висловив би свою чітку позицію та негативне ставлення до адресата чи до ситуації), сполучення слів з дещо м’якішим значенням, як “non amare”, адже, використовуючи “не люблю”, мовець не зосереджує уваги на тому, як сильно йому не подобається щось.

Для влучного використання літоти та задля досягнення потрібного адресантові ефекту, слід також звернути увагу на дослідження вчених щодо ступеня складності у перекладі літоти з німецької мови. Так А. П. Франк та Х. Кіба стверджують, що літоту дуже легко перекладати, адже при перекладі не втрачається ефект впливу цього засобу та не потрібно додаткових допоміжних засобів у мові перекладу для передачі цього ефекту. Для прикладу Х. Кіба наводить уривок з Г. Гейне: “(...) *die meisten Knaben (der polnischen Edelleute) bleiben auf den Landgütern ihrer Angehörigen, bis sie erwachsen sind, und durch die nicht gar zu großen Bemühungen eines Hofmeisters, oder durch einen nicht gar zu langen Schulbesuch, oder durch das bloße Walten der lieben Natur, in den Stand gesetzt sind, Kriegsdienste zu nehmen, oder eine Universität zu besuchen, oder (...)*” [32:498–499].

Літота виконує такі функції у висловлюванні, що допомагають створити бажаний ефект на адресата та передати певну інформацію потрібним адресантові чином. **Функції літоти**, розглянуті мовознавцями можна об’єднати в декілька груп:

Функцію пом’якшення (применшення) та посилення виділяють Б. Совінські [6:264], В. Сандерс [17:239–242] та У. Шпюрль [7:94], стверджуючи, що літота виконує саме пом’якшувальну функцію; Х. Юкер, уточнюючи, що це фігура “стриманої емоції” [16:494]; В. Шнайдер, наводячи приклад уживання “großer Teich” (великий ставок) замість “Atlantik”

[14:410]; К. Борінські, доповнюючи, що літота “хоче сказати не все, що власне має бути сказаним”, напр., кажуть “недобре” (*nicht gut*) там, де мало б бути сказано “погано” (*schlecht*), “я не цієї думки” (*Ich bin nicht dieser Ansicht*) замість “я заперечую це” (*ich bestreite das*) [18:45].

К. Міртчева [19:50] та З. Кроче [20:617–619] підкреслюють подвійність функціональної спрямованості літоти, тобто той факт, що літота може бути і засобом применшення, і засобом підкреслення висловлювання; а А. Штедьє вказує, що обережне, інформативне применшення (літота) часто діє як посилення: “*nicht übel*” (*gut, hübsch*) – “непоганий” (добрий, милий), “*ziemlich überraschend*” (*sehr überraschend*) – “достатньо вражаючий” (дуже вражаючий) [21:43].

Р. Клауснітцер [22:28], М. Вебстер [2:608], Г. Юдінг та Б. Штайнбрінк [23:290], Б. Фойєрбахер [4:99], Х. Майер [24:214–215] та Л. Гьотце [25:223] наголошують саме на функції посилення (або підкреслення) літоти шляхом використання ззовні слабшого висловлювання: “*nicht wenig*” = “*viel*” (немало = багато) [22:28]; “*nicht klein*” = “*recht groß*” (“немаленький” – “дуже великий”) [25:223].

Перифрастична функція розглядається К. Шпангом. Він звертає увагу саме на цю функцію літоти, зазначаючи, що вона залежить від способу формулювання літоти, тому що при вимові “огидною особою”, вона може бути передана неправильно, та природа висловлювання буде іншою, ніж мала б бути відповідно до першоджерела [5:223].

Функція *економії* засобів вираження, за Х. Лаусбергом, полягає в тому, що бажане в літоті досягається діючим навіюванням з економією засобів вираження [26:304].

Функція створення *позитивного ефекту* через використання заперечення виокремлюється у дослідженнях К. Міртчевої, з прикладом італійською: “*non avrebbe ... meglio*” – “не надто добре” [19:50]; Є. Е. Павловської [11:135]; В. Сандерса, що наголошують, що такого ефекту набувають фразеологічні висловлювання, як “*nicht gerade einer der Klügsten*” та “*kein Unschuldengel*” [1:113] та у авторів “Іспаністики” Н. Поміно та С. Цепп [13:306].

Функція *пробудження інтересу*, за П. Мором, створюється, тому що слово, що повторюється діє на слухача влучно та втовкмачливо (*einpreitschend*), зацікавлюючи змістом висловлювання [3:81].

Емоційно-експресивна функція полягає у способі вираження з допомогою літоти певної ситуації, – тобто у зміні початкового змісту

висловлювання, протилежно до помилкових очікувань адресата за В. Фляшером [27:253]; у висловленні припущення, тому що особа боїться відкрито сформулювати свою думку, чи, тому що вислів має набути гостроти, за З. Кроне: “*Diese Entscheidung war nicht gerade klug*” (Це рішення було не зовсім розумним); “*Das Essen in dem Restaurant ist nicht schlecht*” (Їжа в ресторані була непоганою) [20:617–619]; у спробі висловитись витончено, за Дж. Дж. Кіпатріком [2:608]; виділити саме контраст висловлювання, за У. Ройтнер [28:147] та розіграти значення певної справи, за З. Кроне [20:618], напр.); “*Er ist nicht eben ein Held*” (=Er ist ein Feigling) – Він не герой (= Він боягуз) [20:618].

Пояснювальна функція вирізняється у дослідженнях А. Морітца та характеризується здатністю літоти пояснити певні аспекти висловлювання, напр.: “*Das Essen war gar nicht schlecht*” = “*Das Essen war ziemlich gut*” – “Їжа була зовсім непоганою” для: “Їжа була достатньо доброю” [29:221]. Пояснення полягає в тому, що адресат розуміє, що не можна порівнювати “*nicht schlecht*” та “*gut*”, тому що вони не можуть означати одне й те ж саме.

Функція інтонаційного впливу на адресата, виокремлюється у дослідженнях С. М. Хантимирова [30:20–24]; А. Небрига [31:241]; та В. Сандерса, які наводять приклад “*ein junger Künstler nicht ohne Talent*”, з якого видно, що автор може мати на увазі як прихильну похвалу митцеві, так і стриману критику його роботи [1:113].

Функція іронічного ефекту була виділена ще Т. Бернштейном, що навів приклад англійською: “*He was not unaware that in his dress and as the owner of a car he was a provocation to many white people*” – “E. L. Doctorow. Ragtime, 1975” – “Він не не усвідомлював, що в його одязі, та як власник машини, він був викликом для багатьох білих людей” [2:608]. А. П. Франк також звертає увагу на існування такої функції у використанні літоти [32:498–499].

Функцію ухилення можна пояснити як спосіб уникнення за допомогою літоти висловлення певного табуйованого або небажаного слова (В. Шнайдер [14:410], У. Ройтнер [28:147] та З. Кроне [20:618]).

Таким чином, детальний аналіз основних положень лінгвістів щодо літоти дозволив нам здійснити класифікацію існуючих поглядів щодо значення, функціональної спрямованості та типізації літоти. Специфікою дефініції літоти є зарахування цього стилістичного засобу не лише до сфери розгляду риторики й стилістики, але й лінгвістики. Основними характеристиками літоти вважають наявність заперечення (подвійного чи часткового), можливу належність до перифрази, схожість або часткову

прирівнюваність до применшення (*understatement*, *Untertreibung*), іронії, емпізи, антифрази, евфемізму, металогізмів. Основними функціями вживання літоти є функція посилення чи послаблення висловлювання, економії засобів вираження, створення позитивного ефекту, пробудження інтересу адресата, емоційно-експресивна, пояснювальна, інтонаційного впливу, ухилення.

Перспективним для подальшого дослідження літоти видається типологія чинників, що створюють літотичні висловлювання, та дослідження використання й утворення літоти з погляду когнітивної лінгвістики з метою більш детального вивчення впливу літоти на силу висловлювання та на адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Sanders W.* Das neue Stillwörterbuch. Stilistische Grundbegriffe für die Praxis / Willy Sanders. – Darmstadt : WBG, 2007. – 265 S.
2. *Merriam-Webster's dictionary of English usage.* – Springfield, Massachusetts : Merriam-Webster Inc., Publishers, 1994. – 989 P.
3. *Mohr P.* Personale Rhetorik: Als Person vor Publikum stehen und bestehen / Peter Mohr. – [Bd. 1 der Buch-Reihe : Erfolgreich Vortragen und Präsentieren]. – Norderstedt : Demand GmbH, 2009. – 164 S.
4. *Feuerbacher B.* Professionell präsentieren in den Natur- und Ingenieurwissenschaften / Berndt Feuerbacher. – Weinheim : Wiley-VCH, 2009. – 220 S.
5. *Spang K.* Grundlagen der Literatur- und Werberhetorik : [problemata semiotica] / Kurt Spang. – [Bd. 11]. – Kassel : Reichenberger, 1987. – 266 S.
6. *Sowinski B.* Deutsche Stilistik. Beobachtungen zur Sprachverwendung und Sprachgestaltung im Deutschen / Bernhard Sowinski. – Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1991. – 345 S.
7. *Русский язык* : [пособие для поступающих в ВУЗ] / [Гвоздева Е. В., Косицына Е. Ф., Орлова В. Н., Чирич И. В.]. – М. : МГИУ, 2007. – 160 с.
8. *Galdia M.* Legal linguistics / Marcus Galdia. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2009. – 437 S.
9. *Colmer L.* Studienbuch Rhetorik / Lothar Colmer, Carmen Rob-Santer. – Paderborn : UTB, F. Schönding Verlag, 2002. – 242 S.
10. *Grede A.* Texten für das Web. Erfolgreich werben, erfolgreich verkaufen / Andreas Grede. – München, Wien : HANSER Verlag, 2003. – 174 S.
11. *Павловская Е. Э.* Дизайн рекламы: поколение NEXT / Елена Эммануиловна Павловская. – Спб. : Питер, 2003. – 320 с. : ил.
12. *Stotz P.* Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters / Peter Stotz. – München : C. H. Beck, 1998. – 510 S.
13. *Pomino N.* Hispanistik / Natascha Pomino, Susanne Zepp. – [2. Aufl.]. – Paderborn : UTB, 2008. – 342 S.
14. *Schneider W.* Wörter machen Leute: Magie und Macht der Sprache / Wolf Schneider. – [12. Aufl. Ungekürzte Taschenbuchausgabe]. – München : Piper Verlag GmbH, 2006. – 432 S.
15. *Beck G.* Rhetorik für die Uni / Gloria Beck. – Frankfurt-am-Main : Eichborn AG, 2006. – 197 S.
16. *Beck H.* Studien zum Altgermanischen / Heinrich Beck, Heiko Uecker. – [Bd. 11., 2. Aufl.]. – Berlin, N.Y. : de Gruyter, 1994. – 760 S.
17. *Sanders W.* Gutes Deutsch – besseres Deutsch. Praktische Stillehre der deutschen Gegenwartssprache / Willy Sanders. – [5. Aufl.]. – Darmstadt : WBG, 2009. – 294 S.
18. *Borinski K.* Deutsche Poetik / Karl Borinski. – Charleston : BiblioBazaar, LLC, 2009. – 152 S.
19. *Mirtcheva K.* Mittel der sprachlichen Beeinflussung in den italienischen Massenmedien : [Magisterarbeit] / Klementina Mirtcheva. – [1. Aufl.]. – Norderstedt : GRIN Verlag, 2008. – 72 S.
20. *Krome S.* Wahrig richtiges Deutsch leicht gemacht / Sabine Krome. – Gütersloh, München : Wissen Media Verlag GmbH, 2009. – 949 S.
21. *Stedje A.* Deutsche Sprache gestern und heute: Einführung in Sprachgeschichte und Sprachkunde / Astrid Stedje. – [5. Aufl., Bd. 1499]. – München : UTB, 2001. – 223 S.
22. *Klausnitzer R.* Literaturwissenschaft: Begriffe, Verfahren, Arbeitstechniken / Ralf Klausnitzer. – Berlin : De Gruyter, 2004. – 244 S.
23. *Ueding G.* Grundriß der Rhetorik. Geschichte – Technik Methode / Gert Ueding, Bernd Steinbrink. – [4. aktualisierte Aufl.]. – Stuttgart : J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag GmbH, 2005. – 418 S.
24. *Mayer H.* Rhetorische Kompetenz Grundlagen und Anwendung: mit Beispielen von Ahmadedschad bis Juli Zeh / Heike Mayer. – Wien, Zürich : Verlag F. Schöningh GmbH & Co, 2007. – 241 S.
25. *Götze L.* Die deutsche Rechtschreibung / Lutz Götze. – Gütersloh, München : Wissen Media Verlag GmbH, 2008. – 467 S.
26. *Lausberg H.* Handbuch der literarischen Rhetorik: eine Grundlegung der Literaturwissenschaft / Heinrich Lausberg. – [3. Aufl. mit e. verw. von Arnold Arens]. – Stuttgart : Steiner, 1990. – 994 S.
27. *Fleischer W.* Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer. – [2. Aufl.]. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; New York ; Paris ; Wien : Lang, 1996. – 345 S.
28. *Reutner U.* Sprache und Tabu / Ursula Reutner. – [Bd. 346 : Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie Series]. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2009. – 459 S.
29. *Moritz A.* Soft Skills für Young Professionals : Alles, was Sie für Ihre Karriere brauchen / Andre Moritz, Felix Rimbach. – [2. Aufl.]. – Offenbach : GABA Verlag GmbH, 2006. – 648 S.
30. *Лингвостилистическая интерпретация художественного текста* : [метод. пособие] / [автор-сост. С. М. Хантимиров]. – Уфа : БашГУ, 2000. – 29 с.
31. *Nebrig A.* Rhetorizität des hohen Stils: der deutsche Racine in französischer Tradition und romantischer Modernisierung / Alexander Nebrig. – [Bd. 10 aus Serie Münchener Universitätsschriften. Münchener komparatistische Studien]. – Göttingen : Wallstein Verlag, 2006. – 448 S.
32. *Frank A. P.* Übersetzen, verstehen, Brücken bauen: geisteswissenschaftliches und literarisches Übersetzen im internationalen Kulturaustausch / Armin Paul Frank. – T. 2. – Berlin : Erich Schmidt, 1993. – 899 S.